

KİTABİYAT / BOOK REVIEW

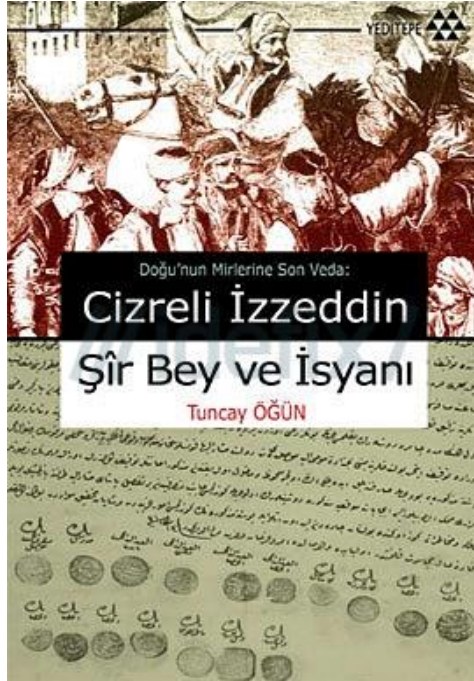
Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010, 450 s.

Hazırlayan

HALİT BAŞI

Arş. Gör. | Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Ülkemizde, son yıllarda, özellikle yakın süreçte cereyan eden siyasal gelişmeler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tarihine ilgiyi artırmıştır. Buna binaen bölge hakkında yazılan kitap ve makale sayısında da bir artış göze çarpmaktadır. Ancak bu çalışmaların birçoğu bilimsel ilkelerden uzak, ideolojik ve popüler nitelikte eserlerdir. İlgi sevindirici olmakla birlikte, bu tarz eserler neticesinde, dönemin tarihinin aydınlatılmadığı gibi tarihsel gerçeklikler de bu “bilgi yığını” arasına karışıp gitmektedir. Osmanlı arşivlerinde bu dönemi aydınlatacak yeterlilikte ve zenginlikte belge bulunmasına rağmen, bunlardan yararlanılmak yerine işin kolayına kaçılarak “kulaktan dolma” bilgilerle

“tarih yazılma ”ya çalışılmaktadır. Bunda, kuşkusuz gerçek bilgi üreticileri olan akademisyenlerin, bu bölge tarihine ilgisiz kalmalarının payı büyüktür.

Tarih, boşlukları kabul etmez. Akademik anlamda eksik noktalar daima, bir “öteki” tarafından doldurulmaya çalışılır. Bu manada Türk tarihinde, bilhassa XIX. yüzyıl, çarpıtılmaya hazır bir dönemdir. Osmanlı Devleti’nin dağılma süreci kapsamında yer alan bu dönemde, yine çarpıtılmaya müsait birçok olay vardır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan olaylarda, Sovyet tarihçiler ve onlardan yararlanılarak yazılan birçok yayın, gerçekleri ideolojik amaç doğrultusunda fazlasıyla çarpıtmaktadır. Örneğin; bu dönem Kürt mîrlerinin isyan ve direnişleri hakkında, *ulusal Kürt bağımsızlık hareketi* ya da *ezilen halkların zorbalığa karşı direnişi* şeklinde tamamen ideolojik, tarafları kışkırtıcı ve gerçeklikten uzak yorum ve ifadelere rastlanmaktadır.

İşte “öteki”lerin doldurmaya çalıştığı bu boşluğu kapatmak, bunun yanında bilgi kirliliğini önlemek noktasında, Tuncay Ögün’ün hazırladığı *Cizrelî İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı* isimli kitabı devreye girmektedir. Kitabın öncelikli özelliği, belgeler ışığında hazırlanmış olmasıdır. Bu aşamada, sadece Osmanlı arşivi kullanılmamış, İngiliz Dışişleri arşivindeki konsolos raporlarına müracaat edilmiş; kısmen de ABD’li misyonerlere ait kayıtlardan istifade edilmiştir. Yararlanılan kaynaklar, olayların değerlendirilme aşamasında hem Osmanlı hem de Batılıların bakış açılarının göz önünde bulundurulduğunu göstermesi bakımından dikkate şayandır. Sadece bu durum bile, üretilen bilginin “objektif”liğinin ispatıdır.

Eserde genel olarak amaç, Osmanlı Devleti’nin dağılma döneminde Doğu ve Güneydoğu bölgesine özgü uyguladığı yönetim anlayışı içerisinde, İzzeddin Şîr Bey’in konumu ve gösterdiği direnişi, nedenleriyle etraflıca ele alıp değerlendirmektir. Bu meyanda, isyanın öncesi, hazırlayan koşullar, isyan süreci ve sonrası ayrıntılı bir şekilde ele alınıp incelenmiştir. 2010 yılında yayımlanan Eserin konusu, kaynakları ve içinde bulunduğumuz zaman dilimi için önemi itibarıyla tanıtımı için geç bile kalınmıştır. Bununla birlikte Fatih Gencer, Cabir Doğan ve Erdal Aydoğan gibi akademisyenle-

rin birbirinden kıymetli çalışmalarını da göz ardı edemeyiz. Bu çalışmaların da konuyla ilgili büyük önem arz ettiğini söylemeliyiz.

Kitap giriş ve sonuç bölümleri haricinde sekiz bölümden oluşmaktadır. Kullanışlı bir dizin ile birlikte ekler bölümünde konu hakkında önemli arşiv belgelerini barındırmaktadır. Ancak biz bu tanıtım yazısında eseri, *İsyan Öncesi Dönem*, *İsyan*, *İsyanın Bastırılmasından Sonra Gelişen Olaylar* olmak üzere üç başlık altında ele aldık.

İsyan Öncesi Dönem

Bu bölümü özetlersek, hicrî 738(miladi 1337-1338) tarihinde bölgeye hâkim Türkmen naibi Beklemiş'i öldürerek yerleşen Bohtiler, Cizre yöresine kendi adlarını vermişlerdir. Bohtan adı verilen bu bölge Hakkâri dağlarından Habur Suyuna kadar uzanarak Eruh, Şırnak ve Cizre'yi de içine alır.

Kürt asıllı olan Cizre beylerinin halk arasında saygınlık kazanmak ve egemenliklerine meşru bir zemin oluşturmak için kendilerini kimi zaman Büyük Sahabe Halid bin Velid kimi zaman ise Abbasilere dayandırdıkları görülmektedir. Bölge hâkimi Sultan Gavri, Çaldıran Zaferi'nde(1514) Yavuz Sultan Selim'e desteği sayesinde Diyarbakir Eyaleti içerisindeki en yüksek hâkim ünvanına layık görüldü. Bu sayede Cizre de eyalet içerisinde birinci sırada yer aldı. Çaldıran Savaşı'nı müteakip Doğu Anadolu'nun tamamen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmasıyla, mahallî Kürt beylerinin devlete itaat etmeleri sağlandı. Merkezî otoriteyi bölgede etkin hale getirmek için Osmanlı egemenliğini kabul eden mîr, emir ya da beyler, hâkim oldukları bölgelerde yönetici olarak bırakıldılar. Böylelikle aşiretler vasıtasıyla yöre Osmanlı idaresi altına alındı.

Özellikle Diyarbakir eyaleti sınırları içerisinde kalan topraklar üzerinde idarî, malî ve askerî açıdan farklı birimler oluşturuldu. Aşiret yapısının güçlü olduğu yerlerde oluşturulan "Ekrad sancakları" ve "hükümet" idareleri bölgenin fethi sırasında gösterdikleri itaat ve hizmetlerine karşılık eski bey ve ailelerinin yönetimine bırakılmışlardı. Bu idari birimler yönetimindeki topraklar tahrire tâbi tutulmaz, tımar sistemi uygulanmazdı ve beyler toprağı mülkiyet yoluyla tasarruf ederlerdi.

Hükümetler ve Ekrad sancakları her ne kadar diğer sancaklara oranla birçok imtiyazı ellerinde bulundursalar bile başındaki beyler, beylerbeyinin emri altında sefere katılmakla mükellefti. Sefere katılmamaları, halka zulmetmeleri, yönetim kudretinden yoksun olmaları ve padişahın emirlerine uymamaları gibi gerekçelerle azledilebilirlerdi. Merkezî otorite Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu beyler vasıtasıyla sağlanmış ve bölge daha istikrarlı bir düzene kavuşmuştur. Ancak devletin zayıf olduğu dönemlerde imtiyazlar, özerk yapının olabildiğince genişlemesine sebep oldu. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte neredeyse her Kürt beyi, kendi yasalarına, kendi yönetim biçimine ve vergi sistemine sahip olmaya çalışmıştır.

Yeni yapılanma çerçevesinde Cizre de hükümet statüsüne alınmıştı. Ancak Padişah II. Mahmud(1808-1839) merkezi otoriteyi perçinlemek üzere imtiyazları ve hükümet idarelerini kaldırdı. İrsiyet yoluyla imtiyazlarını kaybetmek istemeyen birçok Kürt Beyi ile girilen mücadeleden sonra devlete daha fazla karşı koyamayacaklarını anlayarak teslim oldularsa da Nizip Savaşı(1839) sonrası Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki etkisinin zayıfladığını görünce Cizre Hâkimi "Bedirhan Bey(1802-1869)" başına buyruk hareket etmeye başladı ve devlete asi tavrını gitgide arttırdı. Aynı aileye mensup olmasına rağmen isyanın bastırılmasında Osmanlı kuvvetleri yanında yer aldığından İzzeddin Şîr Bey, Cizre Mütessellimi olarak atandı. Bölgede kalıcı huzurun ve güvenliğin sağlanması için Diyarbakır, Van, Muş, Hakkâri ile birlikte Cizre, Bohtan ve Mar-din'den oluşan yeni bir eyalet oluşturuldu. Sultan Abdülmecid'in(1839-1861) Söz konusu bölgenin gerçek fatihi olduğunu vurgulamak üzere bu eyalete Kürdistan adı verildi(1847).

Bedirhan Bey'den sonra tekrar aynı sorunla karşılaşmamak için Cizre Mütessellimi olarak merkezden bir idareci atanmasını isteyen devlet adamlarına rağmen, yine Cizre hanedanından birinin görevlendirilmesine karar verildi. Bu görev için Bedirhan Bey ile bir hanedan çekişmesi sebebiyle isyan sırasında Osmanlı kuvvetlerine destek veren İzzeddin Şîr Bey uygun görüldü ve İstabl-ı Âmire Müdürlüğü rütbesiyle Cizre'ye mütessellim tayin edildi.

İsyan

Çeşitli yolsuzluklara neden olması itibariyle kaymakamlara mütesellim tayini sona erdirilince İzzeddin Şîr Bey de mütesellimliği kaybetti. Kırk kişilik nüfusuyla geçim sıkıntısına düşen Şîr Bey, Bedirhan Bey isyanında devletten alacağını da tam olarak tahsil edememişti. Tüm bunların yanında “Meclis-i Valâ” tarafından -konumundan kaynaklı güvenlik kaygısıyla- bölgeden uzaklaştırılması düşünülse de Dersaadet’te uygun bir görev bulunulamaması ve Kürdistan’da artık devlet karşıtı bir hareketin mümkün olmayacağı inancı ile tekrar Kürdistan’da görevlendirilmesine karar verildi.

Daha sonra Ruslarla patlak veren Kırım Savaşı(1853-1856) sırasında Bölgedeki nüfuzunu kendi lehine kullanmayı planlayan Osmanlı yönetimi, birçok devlet adamının itirazlarına rağmen İzzeddin Şîr Bey’i ordunun Anadolu’da uğradığı ağır kayıplar üzerine Musul, Cizre ve Bohtan bölgesinden asker toplamak için görevlendirdi. Görevlendirme iptal edilemedi ve maalesef itirazlar haklıydı. Çünkü İzzeddin Şîr Bey bu süreçte asker diye birçok şüpheli başıbozuğu topladığı gibi çevredeki yerel idarelerden de yüklü miktarlarda para talep etmeye başlamıştı. Cepheye gidişini geciktirmekte ve etrafına daha fazla adam toplayarak bölge yönetimini tümüyle ele geçirmek için resmî kurumlardan para sızdırmanın yollarını arıyordu. Mardin kaymakamı Osman Paşa ve Cizre kaymakamı Mustafa Paşa gibi idarecilerden halk memnun olmadığı gibi haklarında birçok şikâyet de vardı. Bu idareciler yetenekli olmamalarının yanı sıra yerlerini dolduracak yetişmiş kadro eksikliği de mevcuttu. Bu durumu iyi değerlendiren Şîr Bey isyan ettiğini saklıyor ve cepheye gidecekmış gibi görünerek daha fazla adam topluyordu. İnsanlara gözdağı vermek için kendisine karşı çıkanları öldürtüyor, evlerini ve mallarını yağmalatıyordu. İnsanları terbiye ettiğini iddia ederek hak edenleri cezaya çarptıracağını söylüyordu. Etrafındaki kalabalık hızla çoğalmış ve üç haftada yaklaşık yirmi bini bulmuştu.

Kendilerine karşı cepheye hareket edeceğini öğrenen Ruslar, Şîr Bey’i kendi taraflarına çekmeye çalıştılsa da olumsuz yanıt aldılar. Bu da onun yine Osmanlı Devleti’ne bağlı olduğunu ve bölgesinin sadece yönetiminin başına geçmek istediğini kanıtlıyor.

İsyan başlangıçta Osmanlı Tarafından ikna yoluyla çözülmeye çalışılmasına rağmen İzzeddin Şîr Bey bir asi olduğunu kabul etmedi. Musul Mutasarrıfı Hilmi Paşa, İngiltere Musul konsolosu Rasmam ve Kürdistan valisi Hamdi Paşa gibi önemli devlet adamlarının ikna çabaları sonuç vermedi. İkna çabalarının sonuç vermeyeceğine inanılınca Osmanlı Bölgede asker toplamaya başladı. Ancak Rusya ile savaş devam ettiğinden bölgede pek asker kalmamıştı. İsyanı bastırmak üzere Zaho'dan getirilen askerler de kendi bölgelerinde karışıklık çıkmasına sebep oluyordu.

Nihayet "Diyarbakır Eyalet Meclisi" 18 Kasım 1854 günü Şîr Bey'in devlete karşı isyan ettiğini onayladı. Meclisten çıkan karara göre İzzeddin Şîr Bey nasihatle isyandan vazgeçirilecekti. Aksi takdirde güç kullanılacaktı. Böylelikle 19 Kasım 1854'te Hamdi Paşa'nın raporuyla Bâb-ı Âli ilk defa İzzeddin Şîr Bey isyanından haberdar oldu.

Bâb-ı Âli, olayı sıradan bir asayiş sorunu olarak değerlendirirken Kürdistan, Musul, Hakkari ve Harput eyaletlerinden isyan detaylarına dair raporlar geldikçe İzzeddin Şîr Bey'in açıkça isyan ettiğine kanaat getirildi. Alınan karar neticesinde yeniden öncelik uzlaşmaya verilmişti; ancak Şîr Bey ile yapılan görüşmelerden yine bir sonuç alınamadı. İzzeddin Şîr Bey saldırgan tutumunu devam ettirdiğinden isyanın vakit kaybetmeden güç kullanılarak bastırılmasına 29 Ocak 1855 günü en yüksek yasama ve yürütme organı olan "Meclis-i Mahsûs" tarafından karar verildi.

22 Şubat 1855 sabahı Dirûn'daki mevzilere saldıran Osmanlı Kuvvetleri yarım saat içerisinde başarı elde etti. Saldırı esnasında Osmanlı hiç kayıp vermezken isyanın tümüyle bitirilmesi için girilen sonraki muharebeler esnasında üç nefer şehit oldu on iki nefer de yaralandı.

Aldığı yenilgiden sonra İzzeddin Şîr Bey Osmanlı kuvvetlerinden kaçıp Dicle'nin karşı kıyısındaki "Kasr-ı Geli"ye sığındı. Bu süreçte yöre halkı hükümet kuvvetlerine itaat ediyor ve asilere karşı koyarak yardım ediyorlardı. Osmanlı kuvvetlerinin işi kolaylaşmıştı.

İsyanın Bastırılmasından Sonra Gelişen Olaylar

Kırım Savaşı(1853-1856) sebebiyle müttefik sıfatıyla Anadolu ordusunda görevli İngiliz general Williams, Bâb-ı Âli ve bölgenin diğer idarecilerinden görüş almadan İzzeddin Şir Bey'e can ve mal güvencesi teklif etmekteydi. Daha sonra İngiltere ve Fransa'nın Musul konsolosları İstanbul'daki amirleri ve kendi hükümetleri ile yaptıkları görüşmeler sonucunda Şir Bey'i teslim aldılar. İzzeddin Şir Bey ve adamları, İngiliz ve Fransız konsolosların koruması eşliğinde Musul İngiltere konsolosluguna gönderildi.

Yaklaşık yirmi bin kişiyi etrafına toplayan İzzeddin Şir Bey'in asileri yanında tutabilmek için yağma ve talan yaptırdığı bilinmekteydi. Cizre'de 20-50 arasında isyancının konaklamadığı neredeyse hiçbir ev kalmamıştı. Destek vermek istemeyen veya isyancılara katılmak istemeyen kimilerinin burunları, kulakları ve dudakları kesilmişti. İşkenceye dayanamayanlar ölmüş ve bu şekilde baskı altına alınan halk, asileri besleyip barındırmak zorunda kalmıştı. İzzeddin Şir Bey'in cezalandırılmadan İngiltere-Fransa korumasında adeta galip bir muzaffer gibi Musul'a gidişi isyandan zarar gören bölge halkı tarafından kabul edilmedi. Ancak iyi korunan Şir Bey elini kolunu sallayarak Musul'a gitti. Bu durum halkın devlete olan saygısını ve güvenini sarstı.

İngiliz tüccarların yağmaya uğraması konsolos Rassam'ın meseleye müdahil olmasına neden oldu. İsyân sırasında vatandaşlarının haklarını korumak isteyen İngiliz hükümeti zarar ve ziyanlarının tazmin edilmesi için çabalıyordu. Hatta gerekli olduğu durumlarda uğradıkları kayıpları doğrudan İngiliz hükümeti karşılıyordu. Buna rağmen Osmanlı vatandaşlarının uğradıkları zararın karşılanması bir tarafa dursun başvuracak makamı bulmakta bile güçlük çekiyorlardı. İzzeddin Şir Bey'in özellikle Hıristiyan tebaya daha fazla zulüm ettiği bilirse de İngiliz konsolosu Rassam Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliğini göstermek için onu koruma altına alıyordu.

İzzeddin Şir Bey'i kendi elleriyle altmış insanı öldürmekten suçlu bulan Meclis-i Vâlâ, ilahî ve insanî yasalara göre idam edilmesine oybirliğiyle karar verdi. Ancak Sadrazam, İngiltere hükümetine verilen, suçluların hayatına dokunulmayacağı garantisine hürme-

ten bu kararı kabul edemeyeceğini bildirdi ve konunun yeniden ele alınmasını tavsiye etti. Böylelikle Şir Bey'in cezası ömür boyu sürgüne çevrildi. Buna rağmen İngiliz Büyük Elçiliği kendilerine danışılmadan karar alınmasını protesto ederek asilerin derhal Dersaadet'e iadelerini istedi.

İdam cezasından kurtularak Vidin'e sürgün edilen İzzeddin Şir Bey için bir ev alındı. Şehir içinde serbestçe dolaşabiliyordu. Buna rağmen firar eden Şir Bey yakalandı ve kaçış sebebi olarak aile hasreti kabul edildiğinden ailesinin de yanına nakledilmesi ve gelirinin arttırılması kararlaştırıldı. İsyanın bastırılması şerefine Dirûn galibiyetinde yararlılık gösteren herkese Sultan Abdülmecid'in(1839-1861) fermanı ile "Kürdistan Madalyası" verilmesi buyruldu.

Af kararı sonrasında Bedirhan Bey İsyanı esnasındaki hizmetleri göz önüne alınarak eyalet sınırlarını terk etmemek kaydıyla yakın adamlarıyla birlikte mülki işlerde istihdam edilmelerine karar verildi. Osmanlı yönetimi yapılan iyiliğin hatırına kabahatlerini tümüyle affetme büyüklüğünü göstermişti. İzzeddin Şir Bey önce Tuna Eyaleti'ndeki kazalardan birinin müdürlüğüne atandı. 1868'de ise mirmiranlık(paşalık) rütbesiyle Yanya mutasarrıfı oldu. Kardeşi ve diğer adamları da münasip görevlere atandılar. Ölüm tarihi belli olmasa da Yanya mutasarrıfı iken 1888'den sonraki bir tarihte öldü.

Sonuç

Çaldıran Zaferi sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu halkının devlete itaati sağlandıktan sonra Osmanlı Devleti bölge yönetimini nüfuz sahibi aşiretler vasıtasıyla idare etmeye çalıştı. Bu amaçla aşiret yapısının güçlü olduğu yerlerde diğer sancaklara göre imtiyazlı Ekrad sancakları ve hükümet idareleri oluşturuldu. Ancak devletin zayıf olduğu dönemlerde bu imtiyazlı idareler güçlenmiş ve müstakil hareketlerini giderek arttırmışlardır. Daha sonra II. Mahmud Bölgeyi tamamen merkezî idare altına almak için harekete geçmiş kısmen başarılı olabilmişti. Kabile çatışmalarında tarlaları çığnayan, köyleri tahrip edilen halk hiç kimseden de himaye görmüyordu. Öncesinde hiç vergi vermeyen halk, Devlete verilen vergi karşılığında barış içinde kısmen medenî bir hayat sürseler de ağır vergiler ve ağır askerlik görevinden şikâyetçiydiler. Böyle uzun

yıllar içerisinde siyasî, idarî ve toplumsal sebeplerle bölgede isyanlar çıkmaktaydı.

Bedirhan Bey'in merkezi otorite boşluğunu kullanarak halkın çeşitli sebeplerden devlete karşı tutumundan faydalanıp bölgeyi hâkimiyeti altına almak için isyan ettiğini görüyoruz. Cizre hanedanlığına mensup İzzeddin Şir Bey, amcası Bedirhan Bey'in isyanı sırasında aile içi çekişmelerden dolayı Osmanlı Devleti yanında yer almış ve isyan başarılı bir şekilde bastırılmış ve bunun karşılığında bölge yöneticiliğinin kendisine verilmesini istemiştir. Ancak imtiyazlı hükümet idareleri kaldırılması sonrasında üstüne bir de İzzeddin Bey'i mütesellimlik görevinden azledilince isyan etmiştir. İsyân sırasında devlete başkaldırdığını hiç kabul etmeyen Şir Bey, Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etme teklifine olumlu yanıt vermeyerek bölge yönetimindeki ısrarını sürdürmüş, ayrılıkçı olmadığını göstermiştir.

Bu açıdan elimizdeki eser, bölgenin tarihi süreç içinde nasıl şekillendiğini, dönemi kurumları ile anlatmanın yanı sıra dinî, etnik ve coğrafi zengin bilgiler de içermektedir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girişinden XIX. yüzyıl ortalarına kadar nasıl bir değişim geçirdiğini ortaya koyan eser, aşiretlerin kurumların ve bazı sorunların hâlâ mevcudiyetlerini koruması sebebiyle günümüz hem ülke hem de yerel yöneticileri için bir rehber niteliğindedir. Maksatlı, sağlam temelli kaynaklara ve belgelere dayanmayan yayınlara rağmen eser, tarih ilmi ışığında arşivleri ve akademik çalışmaları işaret etmektedir. 2010 yılında yayınlanmış bu kitabın tanıtım yazısı için geç kalmış olsak da bölge sorunlarının çözümünde geçerliliğini sürdürdüğünü ve hala önemini muhafaza ettiğini düşünmekteyiz. Netice olarak Tuncay ÖĞÜN'ün eserinin konusu itibarıyla büyük bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.